

Ἐὰν δὲ νῦν ἐρωτήσωμεν, τίς εἶναι ἡ οὐσία τῶν πραγμάτων, θὰ μάθωμεν ὅτι αὕτη εἶναι αἰωνία ἀλήθεια¹ καὶ ἔχει αἰτίαν τὴν νόησιν τοῦ θεοῦ². εἶναι ἄρα νόημα τοῦ θεοῦ, ἅμα δὲ ὑπάρχει ὡς εἶδος, μορφή (essentia seu forma) τῶν (ὁμοειδῶν) πραγμάτων καὶ ἐπιζῆ εἰς αὐτά³. πρὸς δ' ἔτι ἐνυπάρχει ἐν τοῖς πράγμασιν ὡς ἐνεργὸς καὶ δρῶσα δύναμις (potentia agendi), δι' ἧς ἐκεῖνα διατηροῦσι μὲν τὸ «εἶναι» αὐτῶν⁴, τείνουσι δὲ εἰς ἀνάπτυξιν⁵.

Λοιπὸν πλὴν τῆς ἀρχεγόνου καὶ ἀθυποστάτου οὐσίας τοῦ θεοῦ, ἧτις ἀνήκει εἰς μόνον τὸν θεόν, ὑπάρχουσι καὶ ἄλλαι

1. Ἐν τῷ ὀγδόῳ ὀρισμῷ τοῦ πρώτου μέρους ὀρίζων ὁ φιλόσοφος τὴν αἰωνιότητα (aeternitas) παρατηρεῖ ὅτι τοιαύτη ὑπαρξίς, ὡς ἀλήθεια αἰωνία (ut aeterna veritas), εἶναι ἡ οὐσία τοῦ πράγματος (rei essentia) Πρβλ. 1, prop. 8 schol. 2 «ἡ οὐσία τῆς ὑποστάσεως εἶναι αἰωνία ἀλήθεια». Καὶ ἐν τῷ σχολίῳ τοῦ 17ου θεωρήματος τοῦ πρώτου μέρους λέγει ὅτι ἡ οὐσία εἶναι ἀλήθεια αἰωνία.

2. Ἐν τῷ εἰρημένῳ σχολίῳ λέγεται ὅτι «ἡ νόησις τοῦ θεοῦ, καθ' ὅσον θεωρεῖται ὅτι ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ, εἶναι ἀληθῶς ἡ αἰτία τῶν πραγμάτων, τῆς τε δηλονότι οὐσίας καὶ τῆς ὑπαρξεως αὐτῶν» (causa rerum, tam earum essentiae, quam earum existentiae).

3. Ἰδὲ τὸν Πρόλογον τοῦ τετάρτου μέρους (περὶ τὸ τέλος). Ἐνταῦθα ἡ οὐσία ταυτίζεται πρὸς τὴν μορφήν τῶν (ὁμοειδῶν) πραγμάτων, ἀντιτίθεται δὲ ἡ αἰωνιότης ἐκείνης πρὸς τὴν παροδικότητα τούτων.

4. Ethic. 3, prop. 7 «ἡ προσπάθεια (τάσις, δύναμις, conatus), μεθ' ἧς ἕκαστον πρᾶγμα τείνει εἰς τὸ νὰ παραμείνῃ (διατηρηθῇ) ἐν τῷ «εἶναι» αὐτοῦ, εἶναι οὐδὲν ἄλλο ἢ ἡ πραγματικὴ οὐσία (actualis essentia) αὐτοῦ.

5. Ἐν τῷ Προλόγῳ τοῦ τετάρτου μέρους παρατηρεῖται τὸ ἐξῆς: «τελειότητα ἐννοῶ γενικῶς τὴν πραγματικότητα (realitatem), τουτέστι τὴν οὐσίαν ἑκάστου πράγματος, καθ' ὅσον τοῦτο ὑπάρχει καὶ ἐνεργεῖ καθ' ὀρισμένον τρόπον, μὴ λαμβανομένης πρὸ ὀφθαλμῶν τῆς διαρκείας αὐτοῦ». Καθ' ὅσον ἡ οὐσία ἑκάστου πράγματος ἐγκείται ἐν τῇ οἰκείᾳ δυνάμει καὶ ἐνεργείᾳ, κατὰ τοσοῦτο πάντα ἔχουσιν ὁμοιότητά τινα πρὸς τὸν θεόν, οὗ ἡ δύναμις (potentia) συμπίπτει, ὡς εἶδομεν, πρὸς τὴν πραγματικὴν οὐσίαν (actualis essentia). Αὐτ. 1, prop. 34. 2, prop. 3, schol.

οὐσίαι διάφοροι¹ προελθοῦσαι ἐξ ἐκείνου². Αἱ ἐκ τοῦ θεοῦ προελθοῦσαι οὐσίαι εἶναι νοήματα τοῦ θεοῦ, ιδέαι ἄρα τοῦ θείου νοῦ, αἰώνιαι ἀλήθειαι, ἅμα δὲ οὐσίαι τῶν (αἰσθητῶν) πραγμάτων, ἐν οἷς ἐνυπάρχουσιν ὡς εἶδη (μορφαὶ) αὐτῶν καὶ προσέτι ὡς δρῶσαι δυνάμεις, διατηροῦσαι μὲν ταῦτα ἐν τῇ ὑπάρξει κινουσαι δὲ εἰς τελείωσιν³.

Εἶναι εὐδηλον ὅτι τοιαύτη περὶ οὐσιῶν θεωρία ἀνακαινίζει πῶς τὴν νέαν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν. Ὑπομιμνήσκομεν δὲ καὶ τὴν περὶ εἶδους διδασκαλίαν τοῦ Ἀριστοτέλους.

“Ὅπως ποτ’ ἂν ᾗ, ὁ θεὸς νοεῖ καὶ δὴ καὶ νοεῖ πάντα, κατὰ πρῶτον δὲ λόγον νοεῖ βεβαίως πλὴν ἑαυτοῦ (τῆς οὐσίας αὐτοῦ) τὰ αἰώνια καὶ αἰδία, οἷα ὑπάρχουσι τὰ κατηγορήματα καὶ αἱ οὐσίαι τῶν πραγμάτων. Ὅπως δὲ νοεῖ ὁ θεὸς ἑαυτόν, οὕτω καὶ ἀγαπᾷ ἑαυτόν· εἶναι δὲ ἡ ἀγάπη αὕτη ἐπακολούθημα τῆς ἐννοίας τοῦ θεοῦ

---

1. Ἐνῶ ἡ οὐσία τοῦ θεοῦ συμπίπτει πρὸς τὴν ὑπαρξιν (ὁ θεὸς ὑπάρχει ἀφ’ ἑαυτοῦ), αἱ ἄλλαι οὐσίαι λαμβάνουσι τὴν ὑπαρξιν ἐκ τοῦ θεοῦ. Αὐτ. 1, prop. 7· 11.20. « Ἡ ὑπαρξις (existentia) τοῦ θεοῦ καὶ ἡ οὐσία (essentia) αὐτοῦ εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτό ». Αὐτ. prop. 24 « ἡ οὐσία τῶν ἐκ τοῦ θεοῦ προερχομένων πραγμάτων δὲν ἐμπεριέχει τὴν ὑπαρξιν ». Πρβλ. 2, Axiom. 1 καὶ prop. 10 « τὸ εἶναι » τῆς ὑποστάσεως (τοῦ θεοῦ) δὲν ἀνήκει εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ ἀνθρώπου, τουτέστιν ἡ ὑπόστασις δὲν ἀποτελεῖ τὸ εἶδος (formam) τοῦ ἀνθρώπου », ἐν ἄλλοις λόγοις ἡ οὐσία τοῦ θεοῦ καὶ ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι ἡ αὐτή.

2. Αὐτ. 1, prop. 25 « ὁ θεὸς δὲν εἶναι μόνον ἡ δρῶσα αἰτία τῆς ὑπάρξεως τῶν πραγμάτων ἀλλὰ καὶ τῆς οὐσίας αὐτῶν ».

3. Παρὰ ταῦτα ἡ οὐσία φαίνεται ὡσεὶ ἀνήκεν ἐξ ἀρχῆς εἰς τὰ πράγματα καὶ παρεῖχεν αὐτοῖς τὴν ὑπαρξιν. Πλὴν τοῦτο δὲν ἀληθεύει, διότι καὶ ἡ ὑπαρξις προέρχεται ἐκ τοῦ θεοῦ. Ὅθεν ἐδέησε νὰ διακριθῶσιν αἱ ἐννοιαὶ ὑπαρξις (existentia) καὶ οὐσία (essentia) Ἐκείνη μὲν ἀνήκει εἰς μόνον τὸν θεὸν ὡς αἷτιον ἑαυτοῦ (causa sui), αὕτη δὲ καὶ εἰς τὰ πράγματα, ἅτινα ἔχοντα τὴν οἰκείαν οὐσίαν (ὀφειλομένην καὶ αὐτὴν εἰς τὸν θεὸν ὡς causam essendi) λαμβάνουσι ἐκ τοῦ θεοῦ τὴν ὑπαρξιν καὶ διατήρησιν. Οὕτω δὴ ὁ θεὸς εἶναι ἡ αἰτία τῆς τε οὐσίας καὶ τῆς ὑπάρξεως πάντων (Αὐτ. 1, 14. Πρβλ. καὶ 14.25).

Ἡ ἐννοια τῆς οὐσίας εἶναι εὐρυτέρα τῆς ὑποστάσεως· διότι ἐκείνη ὑπάρχει εἰς πάντα, αὕτη δὲ ἀνήκει εἰς μόνον τὸν θεόν, ὅστις χορηγεῖ τὴν ὑπαρξιν εἰς πάντα τὰ ὄντα (ὁ θεὸς ὑπάρχει δι’ ἑαυτοῦ, τὰ δὲ ὄντα διὰ τοῦ θεοῦ).

ὡς ἀπολύτως ἀπείρου καὶ τελειοτάτου· «ὁ θεὸς ἀγαπᾷ ἑαυτὸν μετ' ἀπείρου νοητικῆς (νοερᾶς) ἀγάπης»¹.

Ἐπανερχόμενοι εἰς τὸ κατηγορηματὴς νοήσεως παρατηροῦμεν ὅτι τοῦτο, ὡς ἡ νοητὴ οὐσία, εἶναι ἡ παρὰ τῷ θεῷ ἀπειρος δύναμις τοῦ νοεῖν· εἶναι δ' ἅμα ὁ φορεὺς πασῶν τῶν ψυχῶν καὶ τῶν ἐννοιῶν τῶν ἀναφερομένων εἰς πάντα τὰ ἐπὶ μέρους ὄντα τῶν παντοίων κατηγορημάτων. Ἐμπεριέχει δηλαδὴ τὰς ἐννοίας πάντων, τῶν τε αἰδίων μυρίων κατηγορημάτων καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς μυρίων μερικῶν πραγμάτων².

1. Αὐτ. 5, prop. 35. «Deus se ipsum a more intellectuali infinito amat». Ἐν δὲ τῇ Demon. ἐπάγεται «Deus est absolute infinitus, hoc est, Dei natura gaudet infinito perfectione, idque concomitante idea sui, hoc est, idea suae causae et hoc est, quod hujus amorem intellectualem esse diximus».

Ὁ θεὸς νοεῖ τε καὶ ἀγαπᾷ ἑαυτὸν οὐ μόνον ἀμέσως ἀλλὰ καὶ ἐμμέσως, ὡς θὰ ἴδωμεν ἐν τοῖς ἐξῆς.

2. Αὐτ. 2, 7, corol. Τὸ κατηγορηματὴς νοήσεως, ὡς περιέχον τὰς ἐννοίας πάντων, περιλαμβάνει (ἐκφράζει καθολικῶς) τὴν ἀπειρον φύσιν τοῦ θεοῦ. οὕτω δὲ ὑπερβάλλει τὰ λοιπὰ κατηγορήματα καθιστάμενον εὐρύτερον αὐτῶν. Τὴν τοιαύτην ὑπεροχὴν τοῦ κατηγορήματος τῆς νοήσεως καὶ τὴν ἐκ ταύτης προκύπτουσαν δυσκολίαν ὑπέδειξεν εἰς τὸν Σπινόζαν ὁ φίλος καὶ μαθητὴς Tschirnhaus (Epist. 81). Πλὴν ὁμοίως ἡ ἐνστάσις ἀποβάλλει τὴν δύναμιν αὐτῆς, ἐὰν ἐνθυμηθῶμεν τὴν εἰδικὴν φύσιν τοῦ κατηγορήματος τούτου καὶ ὅτι δὲν πρέπει νὰ παραβάλληται ἡ ἀντικειμενικὴ πραγματικότης πρὸς τὴν ὑποκειμενικὴν (ἰδεατὴν) μηδὲ νὰ θεωρῆται ὡς ἰσοδύναμος αὐτῇ.

Ἄλλως δὲ θὰ παρατηρήσωμεν ὅτι θὰ ἦτο παράδοξον, ἂν ἐν τῇ ἐκφάνσει καὶ φανέρωσει τῆς θείας οὐσίας (τοῦ ἀπείρου νοῦ) ἐνεφανίζοντο μὲν ὡς ἀντικείμενα τὰ μυρία νοήματα τοῦ θεοῦ, ἔλειπε δὲ ἡ φανέρωσις αὐτῆς ταύτης τῆς νοήσεως, ἥτις ἀποτελεῖ τὴν θείαν οὐσίαν. Ἐμφανιζομένη δ' ἐκείνη ἔδει εὐλόγως νὰ ἐμπεριέχη (λογικῶς, ἐννοιολογικῶς) τὰ μυρία κατηγορήματα καὶ τὰ ἄλλα πάντα, ὡς συμβαίνει ἐπὶ τοῦ ἀπείρου νοῦ. Θὰ ἠδυνάμεθα δέ, νομίζω, στοιχοῦντες εἰς τὴν διάνοησιν τοῦ Σπινόζα, νὰ εἴπωμεν ὅτι, ὡς ἐν τῇ ἐσωτερικῇ ζωῇ τοῦ θεοῦ ὁ «ἀπειρος νοῦς» περιέχει πάσας τὰς ἐννοίας, οὕτω καὶ ἐν τῇ ἐξωτερικῇ ἢ «ἀπειρος νόησις», (cogitatio, τὸ κατηγορηματὴς νοήσεως) περιλαμβάνει πάσας τὰς ἐννοίας τῶν ἐκ τοῦ ἀπείρου νοῦ προερχομένων κατηγορημάτων καὶ τρόπων. Ὅπως δὲ ὁ ἀπειρος

Ἡ σχέσηεις τῶν κατηγορημάτων.—Ἐκ τῶν εἰρημένων καθίσταται εὐδηλος ἡ πρὸς ἀλλήλα σχέσις τῶν ἡμῖν γνωστῶν δύο κατηγορημάτων, νοήσεως καὶ ἐκτάσεως. Νόησις δηλαδή καὶ ἔκτασις, ὡς κατηγορήματα μὲν ἀπλῶς σκοπούμεναι, εἶναι διάφοροι καὶ ἀνεξάρτητοι ἀπ' ἀλλήλων δυνάμεις, ὡς τῆς αὐτῆς δὲ οὐσίας κατηγορήματα θεωρούμεναι, εἶναι ἀμφοτέραι ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ φύσει συνηνωμέναι καὶ ἀποτελοῦσι τὴν αὐτὴν ὑπόστασιν· « ἡ νοοῦσα ὑπόστασις καὶ ἡ ἐκτεινομένη ὑπόστασις εἶναι μία καὶ ἡ αὐτὴ ὑπόστασις, ἣτις νοεῖται νῦν μὲν κατὰ τοῦτο, νῦν δὲ κατ' ἐκεῖνο τὸ κατηγορήμα »¹. Ἐν ἀναφορᾷ πρὸς ἀλλήλα εἶναι χωριστὰ καὶ νοοῦνται ἑκάτερον δι' ἑαυτοῦ· ἐν ἀναφορᾷ δὲ πρὸς τὸν θεὸν εἶναι ἐνιαῖα². Ἐκάτερον λοιπὸν τῶν κατηγορημάτων τούτων, μὴ παραγόμενον ἐκ τοῦ ἑτέρου, νοεῖται δι' ἑαυτοῦ· οὔτε ἡ νόησις νοεῖται διὰ τῆς ἐκτάσεως οὔτε ἡ ἔκτασις διὰ τῆς νοήσεως· οὐδέποτε συναντῶνται καὶ οὐδέποτε ἐπιδρῶσιν ἐπ'

νοῦς ὑπερέχει τῶν ἐν αὐτῷ συμπεριλαμβανομένων νοημάτων, οὕτω καὶ τὸ ἐκεῖνον ἐκφράζον μάλιστα κατηγορήμα τῆς νοήσεως ὑπερέχει τῶν ἐν αὐτῷ περιεχομένων ἐννοιῶν τῶν τε αἰδίων κατηγορημάτων καὶ τῶν παροδικῶν τρόπων. Ἐν ἄλλοις λόγοις ἡ εἰδικὴ φύσις τοῦ κατηγορήματος τῆς νοήσεως, ὡς ἐκδηλοῦντος πρῶτως καὶ κυρίως τὸν ἀπειρον νοῦν, προσποιεῖ εἰς ἐκεῖνο ἰδιαιτέραν θέσιν ἐν τοῖς λοιποῖς κατηγορήμασιν· εἶναι μὲν ἐν τῶν κατηγορημάτων ἀλλὰ χρησιμεύει ὡς φορεὺς τῶν ἐννοιῶν τῶν ἄλλων κατηγορημάτων πάντων. Ἐνῶ τὰ ἄλλα κατηγορήματα ἐμφαίνουσιν ἑκαστον ἰδίαν τινὰ περιοχὴν τῆς θείας ὑποστάσεως πραγματικῶς, τὸ κατηγορήμα τῆς νοήσεως ἐμφανίζει πάσας τὰς περιοχὰς ἐκείνης ἐν νοιολογικῶς (παριστᾷ πάντα ὡς ἐννοίας). Ἐν τούτῳ δὲ κεῖται ἡ ἰδιάζουσα καὶ ὑπέροχος θέσις τοῦ κατηγορήματος τῆς νοήσεως.

1. Αὐτ. 2,7, corol. « substantia cogitans et substantia extensa una eademque est substantia, quae jam sub hoc, jam sub illo attributo comprehenditur ».

2. Ἐνιαῖα εἶναι, καθ' ὅσον ἀνήκουσιν εἰς τὴν αὐτὴν οὐσίαν· δὲν εἶναι δ' ὅμως πάλιν ἐνιαῖα, καθ' ὅσον ἑκάτερον τῶν κατηγορημάτων τούτων ἀποτελεῖ ἰδίαν (μερικὴν) περιοχὴν τῆς μιᾶς καὶ μόνης θείας ὑποστάσεως. (Αὐτ. 1, 10.2, 6, Demon. « Unumquodque enim attributum per se absque alio concipitur ».

ἄλληλα¹. Καὶ ὅμως ταῦτα τὰ ἀπ' ἀλλήλων ἀνεξαρτήτως δρῶντα εἶναι, ὡς κατηγορήματα τῆς αὐτῆς ὑποστάσεως, συνηνωμένα, τουτέστιν ὅπου ἕκτασις ἐκεῖ καὶ νόησις, ὅπου ὕλη (σῶμα) ἐκεῖ καὶ πνεῦμα (ψυχὴ) καὶ τὰνάπαλιν². Τὸ αὐτὸ θὰ ἰσχύη καὶ περὶ τῶν λοιπῶν κατηγορημάτων, ἅτινα πάντα δρῶσι συνηνωμένα καὶ ἀποτελοῦσιν ἓνα κόσμον³. Τὰ διάφορα κατηγορήματα, ἐξ ὧν ὁ θεὸς συνίσταται, δὲν εἶναι πράγματι χωριστοὶ κόσμοι, ἀλλ'

1. Αὐτ. 1,6. 1,10.

2. Ἀμφότερα τὰ κατηγορήματα δὲν κοινωνοῦσιν οὐδ' ἐπιδρῶσιν ἐπ' ἀλλήλα, ἀλλ' εἶναι ὅμως συνηνωμένα ἐν τῇ φύσει τοῦ θεοῦ καὶ ἐνεργοῦσιν ὁμοῦ ἐν ἐκάστῳ φαινομένῳ. Ἐκαστον ὄν εἶναι νοητὸν ἅμα καὶ ἐκτατόν, ψυχὴ ἅμα καὶ σῶμα.

Ἐνταῦθα γίνεται ἐμφανὴς ἡ διαφορὰ Καρτεσίου καὶ Σπινόζα. Κατ' ἐκεῖνον μὲν νόησις καὶ ἕκτασις εἶναι ἀντίθετοι οὐσίαι, κατὰ δὲ τοῦτον εἶναι ἀπλῶς ἀντίθετα κατηγορήματα μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς οὐσίας. Αὕτη δὴ ἡ οὐσία εἶναι κατὰ τὸν Σπινόζαν ἡ ἐνδόμυχος αἰτία τῆς τε νοήσεως καὶ τῆς ἐκτάσεως. Ἀμφότερα τὰ κατηγορήματα εἶναι, ὡς ἐλέχθη, ἀνεξάρτητα ἀπ' ἀλλήλων, ἀλλ' ὡς κατηγορήματα τῆς αὐτῆς οὐσίας ἐνεργοῦσιν ὁμοῦ.

3. Ἀλλὰ ἐὰν οὕτως ἔχη καὶ τὸν κόσμον χαρακτηρίζη ἐνότης, διατι—ἠρώτησεν ὁ Tschirnhaus (Epist. 65) καὶ ἐπανέλαβον τὴν ἐρώτησιν πολλοὶ νεώτεροι—διατι δὲν ἐνεργοῦσι τὰ κατηγορήματα πάντα ἐν ἐκάστῳ ὄντι καὶ δὴ καὶ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ (τότε θὰ ἐγινώσκωμεν οὐχὶ δύο ἀλλὰ πάντα τὰ κατηγορήματα). Ἡ ἀπορία λύεται, ἐὰν λάβωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν ὅτι τὸ σύστημα τοῦ Σπινόζα δὲν εἶναι σύστημα ταυτότητος καὶ ἀδιαφορίας ἀλλ' ἀπλῶς παραλληλίας. Ἡ διαφορὰ δηλαδὴ τῶν κατηγορημάτων δὲν αἴρεται ἐν τῇ θείᾳ οὐσίᾳ καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἡ ἐνότης τῶν ὄντων ἀποκαλύπτεται οὐχὶ ἐν ἐκάστῳ μερικῷ ὄντι (ἐν ἐκάστῳ τρόπῳ) ἀλλὰ μόνον ἐν τῇ συνόλῃ οὐσίᾳ. Μόνον εἰς τὴν θείαν οὐσίαν γίνεται ἡ παντελὴς ἀποκάλυψις τῆς τε ποικιλίας καὶ τῆς ἐνότητος τῶν ὄντων. Ἡ θεία δηλαδὴ οὐσία (ὁ ἀπειρος νοῦς), ὡς καὶ τὰ κατηγορήματα, εἶναι ἐνότης τῶν διαφορῶν, οὐχὶ ὁμοειδῆς ἐνότης· δὲν εἶναι—ἵνα ἐπαναλάβωμεν τὴν φράσιν νεωτέρου φιλοσόφου—οἶονεὶ νύξ, ἐν ἣ πᾶσαι αἱ ἀγελάδες φαίνονται μαῦραι· οὐχί, ἀλλ' εἶναι ὡς ποικιλόχρους λάμψις, ἣν θέλων νὰ ἀπεικονίσῃ ζωγράφος δὲν εὐρίσκει τὰ ἀπαιτούμενα (μυρία) χρώματα. Ἡ θεία ὑπόστασις δὲν εἶναι ἡ ὀπισθεν τῆς διαφορᾶς τῶν κατηγορημάτων κρυπτομένη ὁμοειδῆς ἐνότης, ἀλλ' ἐνότης τῶν διαφορῶν, τουτέστιν ἡ ἐνιαία οὐσία, ἐν ἣ περιέχονται καὶ μένουσιν αἱ διαφοραί.

ἀνήκουσιν εἰς ἓνα κόσμον, ἀφοῦ ἐν πᾶσι τούτοις κρατεῖ ὁ αὐτὸς νόμος· ἐν πᾶσιν ἀναφαίνονται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον αἱ συνάφειαι αἰτίων καὶ αἰτιατῶν· πάντα ὑπόκεινται εἰς τὴν αὐτὴν τάξιν καὶ κανονικότητα¹.

Ὁ θεός, ὡς ἡ ἐνδόμυχος αἰτία τῆς τάξεως τοῦ κόσμου, χαρακτηρίζεται, καθὰ εἶδομεν² ὡς Φύσις (Deus sive Nartura). Νῦν δὲ παρατηροῦμεν ὅτι ὁ θεὸς μετὰ τῶν κατηγορημάτων αὐτοῦ, ὡς ἄττιος δύναμις, παρίσταται ὡς Φύσις δρῶσα, ἐνεργοῦσα, δημιουργοῦσα (natura naturans): « Φύσις δημιουργοῦσα εἶναι, λέγει, ὅ,τι ὑπάρχει ἐν ἑαυτῷ καὶ νοεῖται δι' ἑαυτοῦ, τούτέστι τοιαῦτα τῆς ὑποστάσεως κατηγορήματα, ἅτινα ἐκφράζουσι τὴν ἀττιον καὶ ἄπειρον οὐσίαν, ἥτοι ὁ θεός, καθ' ὅσον θεωρεῖται ὡς ἐλευθέρᾳ αἰτία »³. Φύσις δηλαδὴ δημιουργοῦσα εἶναι (καθ' ὅσον δυνάμεθα νὰ γινώσκωμεν) ὁ θεός ὡς νόησις (ὄν νοοῦν, ἄπειρος νόησις, ἄπειρος δύναμις τοῦ νοεῖν) καὶ ὡς ἔκτασις (ὄν ἐκτεταμένον, ἄπειρος ἔκτασις, ἄπειρος ποσότης).

ΟΝΤΟΛΟΓΙΑ. ΤΡΟΠΟΙ.— Ἀπὸ τῆς ὑποστάσεως ἢ οὐσίας, ἥτις εἶναι τὸ ἐν ἑαυτῷ ὄν καὶ δι' ἑαυτοῦ νοούμενον, ἐπομένως αἴτιον καὶ αἰτιατόν, ἀνεξάρτητον καὶ ἄπειρον, διακρίνεται τὸ ἐν ἑτέρῳ ὄν καὶ δι' ἑτέρου νοούμενον καὶ κατ' ἀκολουθίαν τὸ ἡρητημένον καὶ ὠρισμένον ὑπ' ἄλλου ὁμοειδοῦς, ἐνὶ λόγῳ τὸ πεπερασμένον καὶ καθ' ἕκαστον⁴ τοῦτο δὴ ὀνομάζει ὁ φιλόσοφος τρόπον

1. Αἱ διαφοραὶ δὲν ἀφανίζονται ἐν τῇ ἐνότητι ἀλλὰ παραμένουσιν ἐν αὐτῇ. Ἡ δοξασία, καθ' ἣν πᾶσαι αἱ διαφοραὶ ταυτίζονται ἐν τῷ θεῷ καὶ αἱ ἀντιθέσεις συμπίπτουσι (coincidentia oppositorum), εἶναι ἀλλοτρία τοῦ σπινοζικοῦ φιλοσοφήματος.

2. Σελ. 250.

3. Αὐτ. 1,29, schol. « Per Naturam naturantem nobis intelligendum est id, quod in se est et per se concipitur, sive talia substantiae attributa, quae aeternam et infinitam essentiam exprimunt, hoc est, Deus, quatenus ut causa libera, consideratur ».

4. Ethic. 1, Def. 2. « Ἐκεῖνο τὸ πρᾶγμα λέγεται πεπερασμένον ἐν τῷ οἰκείῳ γένει, ὅπερ δύναται νὰ περιορισθῇ ὑπ' ἄλλου ὁμοειδοῦς (τῆς αὐτῆς φύσεως). Παραδείγματος χάριν σῶμά τι λέγεται πεπερασμένον, διότι

(*modus*). Τρόποι είναι « αἱ διαθέσεις ἢ καταστάσεις, τὰ πάθη ἢ συμβεβηκότα (*affectiones*) τῆς θείας ὑποστάσεως, ἥτοι ὅ,τι ὑπάρχει ἐν ἑτέρῳ, δι' οὗ καὶ νοεῖται¹. Ἐπειδὴ δὲ πλὴν τῆς οὐσίας οὐδὲν ἄλλο ὑπάρχει, ἔπεται ὅτι οἱ τρόποι ὑπάρχουσι καὶ νοοῦνται μόνον ἐν τῇ ὑποστάσει καὶ ταύτης εἶναι καταστάσεις. Ἀκριβέστερον εἰπεῖν, οἱ τρόποι εἶναι αἱ πεπερασμένοι μορφαὶ τῶν ἀπειρων κατηγορημάτων, ὧν ἄνευ οὔτε νὰ ὑπάρχωσιν οὔτε νὰ νοῶνται δύνανται, ἥτοι εἶναι, καθὰ ὁ φιλόσοφος πολλάκις λέγει « τὰ μερικὰ πράγματα » (*res particulares*), εἰς ἃ ἀνήκει πεπερασμένη καὶ παροδική ὑπαρξίς. Ὡς ἔχουσιν αἱ ἐννοιαὶ ἡμῶν πρὸς τὴν ἡμετέραν συνείδησιν, οὕτως ἔχουσιν οἱ τρόποι καὶ τὸ σύνολον τῶν πραγμάτων πρὸς τὴν θείαν οὐσίαν. Ἡ συνείδησις δηλαδὴ περιλαμβάνει πάσας τὰς παραστάσεις, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀπλῶς τὸ σύνολον αὐτῶν· παράγει μὲν πάσας τὰς ἐννοίας, ἀλλὰ διὰ τῆς παραγωγῆς αὐτῶν δὲν αἶρει ἑαυτήν. Ἀλλὰ καὶ ἔτι ἀκριβέστερον, ὡς ἔχουσι τὰ πράγματα ἕκαστα πρὸς τὸν χῶρον, οὕτως ἔχουσιν οἱ τρόποι πρὸς τὴν οὐσίαν καὶ τὰ κατηγορήματα αὐτῆς, τουτέστιν εἶναι καταστάσεις μὴ ἀνήκουσαι εἰς τὴν οὐσίαν ἀναγκαίως². διὸ καὶ χαρακτηρίζονται ὡς τροποποιήσεις ἢ συμβεβηκότα (*modificationes sive accidentia*) αὐτῆς³. ἔχουσι δὲ πρὸς τὴν οὐσίαν, ὡς αἱ ιδιότητες πρὸς τὸ πρᾶγμα, τουτέστιν εἶναι καταστάσεις (πάθη *affectiones*) τῆς οὐσίας⁴.

πάντοτε νοοῦμεν ἕτερόν τι μεῖζον. Ὁμοίως νόημά τι περιορίζεται ὑπ' ἄλλου νοήματος ».

1. Αὐτ. 1, Def. 5 « *per modum intelligo substantiae affectiones, sive id, quod in alio est, per quod etiam concipitur.* (Πρβλ. καὶ 1,8, schol. 2. 1,28. Dem. « *Modi nihil sunt, nisi Dei attributionum affectiones* »).

2. Ἐὰν νοήσω τὸν χῶρον περιοριζόμενον διὰ τριῶν γραμμῶν, ἔχω τὸ τρίγωνον· τοῦτο εἶναι περιωρισμένος χῶρος. Καὶ δύναμαι μὲν νὰ νοήσω τὸν χῶρον καθ' ἑαυτὸν ὑπάρχοντα, ἀλλ' οὐχὶ τὸ τρίγωνον ἄνευ τοῦ χώρου. Ἄνευ χώρου οὐδὲν σχῆμα καὶ ἄνευ κατηγορήματος οὐδεὶς τρόπος.

3. Epist. 4 « *Per modificationem sive accidens intelligo id, quod in alio est, et per id, in quo est, concipitur* »: οὕτω *modificationes* καὶ *accidentia* καὶ *modi* ὀρίζονται παραπλησίως καὶ παρίστανται ὡς συνώνυμα.

4. Αὐτ. 1, 25, schol.

Ἐνῶ τὰ κατηγορήματα ἐκδηλοῦσι τὴν θείαν οὐσίαν αἰδίως καὶ ἀπείρως, οἱ τρόποι (τὰ καθ' ἕκαστον) ἐκφαίνουσιν αὐτὴν παροδικῶς καὶ πεπερασμένως· διὰ τῶν τρόπων ἐκφράζονται τὰ κατηγορήματα κατὰ μορφήν βεβαίαν καὶ ὠρισμένην (*certo et determinato modo*)¹. Οἱ μὲν τρόποι, δι' ὧν ἡ θεία οὐσία ἐκδηλοῦται κατὰ τὸ κατηγορήμα τῆς ἐκτάσεως, εἶναι τὰ σ ὡ μ α τ α· « σῶμα ἐννοῶ τρόπον, ὅστις κατὰ μορφήν βεβαίαν καὶ ὠρισμένην ἐκφράζει τὴν οὐσίαν τοῦ θεοῦ, καθ' ὅσον οὗτος θεωρεῖται ὡς πρᾶγμα ἐκτεταμένον »². Οἱ δὲ τρόποι, δι' ὧν ἡ τοιαύτη ἐκδήλωσις γίνεται κατὰ τὸ κατηγορήμα τῆς νοήσεως, εἶναι αἱ ἔ ν ν ο ι α ι (ἰ δ έ α ι, ψ υ χ α ί)· « ἡ πραγματικὴ οὐσία τῶν ἐννοιῶν (*esse formale idearum*) εἶναι τρόπος τοῦ θεοῦ, τουτέστι τρόπος ἐκφράζων κατὰ μορφήν ὠρισμένην τὴν φύσιν τοῦ θεοῦ, καθ' ὅσον οὗτος εἶναι πρᾶγμα νοοῦν »³.

Ἐπειδὴ δὲ οἱ τρόποι ἤρτηνται ἐξ ἐξωτερικῶν ὄρων ἐν τῇ ὑπάρξει, φαίνονται οὐχὶ ἀναγκαῖοι ἀλλὰ τυχαῖοι⁴. δύνανται νὰ νοηθῶσιν ὡς μὴ ὑπάρχοντες καὶ ἔχουσι φύσιν μὴ περιέχουσαν τὴν ὑπαρξιν (δὲν ὑπάρχουσι δι' ἑαυτῶν)⁵. εἶναι ἀπλαῖ παραστάσεις καὶ παροδικαὶ μορφαὶ τῆς ἀναλλοιώτου οὐσίας, γίνονται καὶ ἀπόλλυνται ὡς τὰ κύματα ἐπὶ τῆς θαλάσσης.

---

1. Αὐτ. 1, 25, corol. « *Res particulares nihil sunt nisi Dei attributorum affectiones, sive modi, quibus Dei attributa certo et determinato modo exprimuntur* » Πρβλ. καὶ Def. 5. 2, Def. 7.

2. Αὐτ. 2, Def. 1 « *Per corpus intelligo modum, qui Dei essentiam, quatenus, ut res extensa, consideratur, certo et determinato modo exprimit* » Πρβλ. 1,15. 1,25, corol.

3. Αὐτ. 2,5 Demon. « *Qua re Esse formale idearum Deum, quatenus est res cogitans, pro causa agnoscit... Esse formale idearum modus est cogitandi, hoc est, modus, qui Dei naturam, quatenus est res cogitans, certo modo exprimit* ».

4. Αὐτ. 1, 33, schol. 1.

5. Αὐτ. 1, axiom. 7. 1, 24. 2, 31, Demon. « Ἐκαστον μερικὸν πρᾶγμα... πρέπει νὰ ἐκινήθῃ ὑπ' ἄλλου μερικοῦ πράγματος εἰς τὸ ὑπάρχειν καὶ ἐνεργεῖν κατὰ βέβαιον καὶ ὠρισμένον τρόπον· καὶ τοῦτο πάλιν (ἐκινήθῃ) ὑπ' ἄλλου καὶ οὕτω καθεξῆς ἐπ' ἀπειρον » Πρβλ. Epist. 12.

Ἐκαστος τρόπος εἶναι μερικόν τι πρᾶγμα, ἔχει πεπερασμένην καὶ περιορισμένην ὑπαρξιν καὶ προέρχεται ἐκ τοῦ θεοῦ· κινεῖται εἰς ὑπαρξιν καὶ ἐνέργειαν ὑπὸ τοῦ θεοῦ, ἥτοι προκύπτει ἐκ τινος τῶν κατηγορημάτων αὐτοῦ, καθ' ὅσον τοῦτο ὑφίσταται τροποποιήσιν, ἥτις εἶναι ὡσαύτως πεπερασμένη καὶ ἔχει περιορισμένην ὑπαρξιν. Τὸ δ' αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ ἐκείνης τῆς τροποποιήσεως, ἥτις ἔχει αἰτίαν ἑτέραν, ὡσαύτως πεπερασμένην καὶ περιορισμένην ὑπαρξιν καὶ αὕτη πάλιν ἄλλην καὶ οὕτω καθεξῆς ἐπ' ἄπειρον¹. Ἐκαστον δηλαδή πεπερασμένον ὃν ἔχει αἰτίαν ἕτερόν τι πεπερασμένον· ἕκαστος μερικὸς τρόπος προέρχεται ἐξ ἑτέρου μερικοῦ τρόπου τοῦ αὐτοῦ κατηγορήματος².

Κατὰ ταῦτα τρόπος τις τῆς νοήσεως (ἔννοιά τις) ἔχει ἐγγυτάτην αἰτίαν ἕτερον τρόπον αὐτῆς (ἑτέραν ἔννοιαν), οὗτος δὲ πάλιν ἔχει αἰτίαν ἄλλον τρόπον τοῦ αὐτοῦ κατηγορήματος καὶ οὕτω καθεξῆς³. Ὡσαύτως καὶ τρόπος τις τῆς ἐκτάσεως (σῶμα τι) ἔχει ἐγγυτάτην αἰτίαν ἕτερον τρόπον αὐτῆς (ἕτερον σῶμα) καὶ οὗτος πάλιν ἔχει αἰτίαν ἕτερον τρόπον τοῦ αὐτοῦ κατηγορή-

1. 1, 28 « Οἷονδῆποτε μερικόν, ἥτοι ἕκαστον πεπερασμένην καὶ περιορισμένην ὑπαρξιν ἔχον ὃν, δὲν δύναται νὰ ὑπάρχη μὴδὲ νὰ κινῆται εἰς ἐνέργειαν, ἐὰν μὴ κινῆται εἰς ὑπαρξιν καὶ ἐνέργειαν ὑπ' ἄλλης αἰτίας, ἥτις εἶναι καὶ αὕτη πεπερασμένη καὶ ἔχει περιορισμένην ὑπαρξιν (περιορισμένην διάρκειαν)· καὶ αὕτη πάλιν ἢ αἰτία δὲν δύναται ἐπ' ἴσης νὰ ὑπάρχη μὴδὲ νὰ κινῆται εἰς ὑπαρξιν, ἐὰν μὴ κινῆται πρὸς τοῦτο ὑπ' ἄλλης αἰτίας, ὡσαύτως πεπερασμένης καὶ περιορισμένης, καὶ οὕτω καθεξῆς ἐπ' ἄπειρον ».

2. Αὐτ. 2,6 « Οἱ τρόποι οἷουδῆποτε κατηγορήματος ἔχουσιν αἰτίαν τὸν θεόν, μόνον καθ' ὅσον οὗτος σκοπεῖται ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ κατηγορήματος, εἰς ὃ ἀνήκουσιν οἱ τρόποι, οὐχὶ δὲ ἐφ' ὅσον θεωρεῖται κατ' ἄλλο τι κατηγορήμα ». Πρβλ. 1,10 « ἕκαστον κατηγορήμα ὑποστάσεώς τινος πρέπει νὰ νοῆται δι' ἑαυτοῦ », ἥτοι ἄνευ τῆς βοήθειας ἄλλου.— Ἐὰν ὁ μερικὸς τρόπος προήρχετο ἀμέσως ἐκ τοῦ θεοῦ ἢ ἐκ τοῦ οἰκείου κατηγορήματος, θὰ ἦτο ἄπειρος καὶ ἀτίδιος ὅπερ δὲν συμβαίνει. (1,28, Demon.).

3. Ἡ ἔννοια (ἰδέα) ἐκάστου (μερικοῦ) πράγματος εἶναι (μερικὸς) τρόπος τῆς νοήσεως, διακρινόμενος ἀπὸ τῶν λοιπῶν, καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἔχει αἰτίαν τὸν θεόν, ἀλλὰ μόνον καθ' ὅσον ὁ θεὸς εἶναι ὃν νοητικόν (νόησις, κατηγορήμα τῆς νοήσεως) καὶ προσέτι τροποποιεῖται ὑφ' ἑτέρου τρόπου τῆς νοήσεως (τρόπου δηλαδή τοῦ αὐτοῦ κατηγορήματος). Καὶ πάλιν ὁ τρόπος

ματος και οὕτω καθεξῆς¹. Οἱ τρόποι λοιπόν, πρὸς ἀλλήλους συναπτόμενοι, ἐμφανίζονται ὡς μέλη ἀπείρου αἰτιώδους ἀλύσεως, ἐν ἧ ἕκαστος εἶναι αἷτιον ἅμα και αἰτιατὸν (αἷτιον μὲν ὡς πρὸς τὸ ἐπόμενον, αἰτιατὸν δὲ ὡς πρὸς τὸ προηγούμενον)².

Τούτων οὕτως ἐχόντων ἡ ὑπαρξίς ἐκάστου μερικοῦ πράγματος δὲν ἐξαρτᾶται ἀμέσως ἐκ τοῦ οἰκείου κατηγορήματος ἀλλ' ἐκ τῆς ἐν τῇ φύσει τάξεως και ἀλληλουχίας τῶν πεπερασμένων ὄντων. Ὁ λόγος, δι' ὃν ὑπάρχει ἡ δὲν ὑπάρχει, παραδείγματος χάριν, τρίγωνόν τι ἡ κύκλος, δὲν προέρχεται ἐκ τῆς φύσεως τούτων ἀλλ' ἐκ τῆς διατάξεως τῆς καθόλου σωματικῆς φύσεως. Ἐκ τῆς τάξεως δηλαδὴ ταύτης προκύπτει ἡ ἀνάγκη εἶτε νὰ ὑπάρχη ἐν τῷ παρόντι τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος τρίγωνον εἶτε νὰ εἶναι ἀδύνατος ἐπὶ τοῦ παρόντος ἡ ὑπαρξίς αὐτοῦ³. Ὅπωςδήποτε ὑπάρχει ἐν τοῖς τρόποις ἐκάστου κατηγορήματος στενή συνάφεια πρὸς ἀλλήλους, ἀφοῦ ἕκαστος τρόπος ἤρτηται ἐξ ἐτέρου και ὑπάρχει δι' αὐτοῦ. Και οὐ μόνον ἐν τοῖς τρόποις τοῦ αὐτοῦ κατηγορήματος ὑπάρχει συνάφεια, ἀλλὰ και ἐν τοῖς διαφόροις κατηγορήμασι πρὸς ἀλληλα, εἰ και ταῦτα ὑπάρχουσι χωριστὰ και ἀνεξάρτητα ἀπ' ἀλλήλων. Διότι πρὸς τοὺς τρόπους ἐκάστου κατηγορήματος ἀντιστοιχοῦσι κατὰ σειράν τρόποι τῶν ἀλλων κατηγορημάτων· οὕτως « ἡ τάξις και ἀλληλουχία τῶν ἐννοιῶν (ἰδεῶν) εἶναι ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν τάξιν και ἀλληλουχίαν τῶν πραγμάτων (σωματῶν) », ἦτοι πρὸς τοὺς

οὗτος ἐχει αἷτιαν τὸν θεόν, καθ' ὅσον τροποποιεῖται ὑπ' ἄλλου τρόπου τοῦ αὐτοῦ κατηγορήματος (αὐτ. 2,9. Demon.).

1. Ὡστε, ἐφ' ὅσον θεωροῦμεν τὰ πράγματα ὡς τρόπους τῆς νοήσεως, ὀφείλομεν νὰ ἐρμηνεύωμεν τὴν τάξιν τῆς ὅλης φύσεως, ἦτοι τὴν ἀλληλουχίαν τῶν αἰτίων, διὰ μέσου τοῦ κατηγορήματος τῆς νοήσεως. Ἐφ' ὅσον δὲ θεωροῦμεν τὰ πράγματα ὡς τρόπους τῆς ἐκτάσεως, ὀφείλομεν νὰ ἐρμηνεύωμεν τὴν τάξιν τῆς ὅλης φύσεως διὰ μέσου τοῦ κατηγορήματος τῆς ἐκτάσεως. Τὸ αὐτὸ δ' ἰσχύει και περὶ τῶν ἀλλων (ἀγνώστων) κατηγορημάτων. (αὐτ. 2,7, schol.).

2. Τρόποι, ὡς ἴδια και αὐτοτελεῖ ὄντα, εἶναι ἀνύπαρκτοι, ψιλὸν τῆς φαντασίας ἐπιγέννημα.

3. Αὐτ. 1,11, Demon. 2. Πρβλ. και 2, axiom. 1 « Ἐκ τῆς τάξεως τῆς Φύσεως ἐξαρτᾶται τὸ νὰ ὑπάρχη ἡ νὰ μὴ ὑπάρχη οὗτος ἡ ἐκεῖνος ὁ ἄνθρωπος ».

τρόπους τῆς νοήσεως ἀντιστοιχοῦσι τρόποι τῆς ἐκτάσεως κατ' ἀνάλογον σειρὰν καὶ τάξιν¹.

Οἱ ἄπειροι τρόποι. — Καὶ νῦν εὐλογον προβάλλεται καὶ δυσχερὲς ἐρώτημα· πῶς ποτε ἐκ τοῦ ἀπείρου προῆλθε τὸ πεπερασμένον, ἐκ τοῦ ἀπεριορίστου τὸ περιορισμένον, ἐκ τοῦ ἀϊδίου τὸ παροδικόν; Διότι ἐκ τῶν ἤδη εἰρημένων προέκυψεν ὅτι πᾶν πεπερασμένον, περιορισμένον καὶ παροδικόν προέρχεται ἐξ ἐτέρου πεπερασμένου, περιορισμένου καὶ παροδικοῦ. Ἀλλὰ πῶς ταῦτα προῆλθον ἐκ τῶν ἐναντίων; Ἄνευ τῆς πληρώσεως τοῦ κενοῦ τούτου αἴρεται ἡ ἐνάτης τοῦ κόσμου καὶ διασπᾶται ἡ συνάφεια τῆς αἰτιώδους ἀλληλουχίας πρὸς τὸ Ἀπόλυτον· ἐν ἄλλοις λόγοις μένει δυσερμήνευτος ἡ μετάβασις ἀπὸ τοῦ θεοῦ εἰς τὰ μερικὰ καὶ πεπερασμένα καὶ τὰνάπαλιν. Τῷ ὄντι οἱ τρόποι, τὰ μερικὰ δηλονότι καὶ παροδικὰ καὶ ὡς τυχαῖα προσπίπτοντα πράγματα², δὲν προῆλθον ἀμέσως ἐκ τοῦ θεοῦ· διότι ἐκ τοῦ θεοῦ προέρχονται, ὡς εἶδομεν, μόνον τὰ ἄπειρα καὶ αἰτῖα. Καὶ ὅμως πάντα τὰ ὑπάρχοντα ὑπάρχουσιν ἐν τῷ θεῷ καὶ ἡρτηνται οὕτως ἐκ τοῦ θεοῦ, ὥστε ἄνευ αὐτοῦ δὲν δύνανται μήτε νὰ ὑπάρχωσι μήτε νὰ νοῶνται³. Ἐπειδὴ λοιπὸν οἱ

1. Αὐτ. 2, 7 « ordo et connexio idearum idem est ac ordo et connexio rerum ». Κατωτέρω δ' ἐν τῷ σχολίῳ παρατηρεῖται ὅτι « ὁ τρόπος τῆς ἐκτάσεως καὶ ἡ ἐννοια τοῦ τρόπου τούτου [τ. ἔ. οἱ ἀντίστοιχοι τρόποι διαφόρων κατηγορημάτων] εἶναι ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα (una eademque res) κατὰ δύο μορφὰς ἐκπεφρασμένον ». Πρβλ. καὶ 1, 29, schol.

2. Πάντα εἶναι ἐπ' ἀληθείας ἀναγκαῖα· διότι προελθόντα ἐκ τῆς φύσεως τοῦ θεοῦ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ παραχθῶσι κατ' ἄλλον τρόπον καὶ κατ' ἄλλην τάξιν παρ' ἐκείνην, καθ' ἣν παρήχθησαν· πᾶν δὲ τὸ φαινόμενον ὡς τυχαῖον εἶναι τοιοῦτο μόνον ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀτέλειαν τῶν γνώσεων ἡμῶν (αὐτ. 1, 33).

3. Αὐτ. 1,28, schol. (τελ.) « At omnia, quae sunt, in Deo sunt et a Deo ita dependent, ut sine ipso nec esse nec concipi possunt ». Ἐπιθὶ καὶ τὸ τρίτον κεφάλαιον τῆς Βραχείας πραγματείας. Τὰ καθ' ἕκαστον πράγματα εἶναι μὲν μέλη ἀπεράντου ἀλύσεως, ἀλλὰ δὲν χωρίζονται ὅλως ἀπὸ τοῦ θεοῦ· διότι ἐν ἐκάστῳ αὐτῶν ὑπάρχει ὁ θεός, ὁ θεὸς θεωρούμενος διὰ τινος κατηγορήματος τροποποιουμένου.

τρόποι, καίπερ προερχόμενοι ἐκ τοῦ θεοῦ, δὲν ἔχουσιν ἄμεσον ἀναφορὰν πρὸς αὐτόν, ἔπρεπε νὰ ὑπάρχη μέσον τι συνδετικὸν ἀμφοτέρων, θεοῦ καὶ τρόπων. Τὸ διάμεσον τοῦτο τὸ συνάπτον τὸ ἀπόλυτον καὶ αἰδίον πρὸς τὸ σχετικὸν καὶ παροδικόν, ἔπρεπε νὰ εἶναι τοιαύτης φύσεως, ὥστε νὰ δύναται νὰ χρησιμεύῃ ὡς γέφυρα τρόπων τινὰ μεταξὺ δύο διαφόρων πραγμάτων· ἔδει νὰ συνάπτη ἐν ἑαυτῷ διαφόρους ιδιότητας, νὰ εἶναι μὲν αὐτὸ αἰδίον καὶ καθολικὸν ἀλλὰ νὰ ἔχῃ ἀναφορὰν τινὰ πρὸς τὰ παροδικὰ καὶ μερικὰ πράγματα¹.

Ὡς τοιοῦτο διάμεσον λαμβάνεται ὁ ἄπειρος τρόπος, ὅστις ἔχει μὲν τὸ γνῶρισμα τοῦ ἀπείρου καὶ αἰδίου ἀλλ' ἅμα παράγει ἄπειρον σειράν μερικῶν καὶ πεπερασμένων. Ἡδη ἐν τῇ Βραχείᾳ πραγματείᾳ (1,9) λέγεται ὅτι ἀμέσως ἐκ τοῦ θεοῦ ἤρτηνται ἢ ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἐδημιουργήθησαν (ἄπειροι) τρόποι, ὧν γινώσκωμεν δύο, τὴν κίνησιν δηλονότι² ἐν τῇ ὕλῃ (ἐκτάσει, τῷ κατηγορήματι τῆς ἐκτάσεως)³ καὶ τὸν νοῦν ἐν τῇ Νοήσει (τῷ κατηγορήματι τῆς νοήσεως)· χαρακτηρίζεται δ' ἑκάτερος τῶν τρόπων τούτων ὡς « υἱός », « ἔργον ἢ δημιούργημα τοῦ θεοῦ ». Εἶναι προφανές ὅτι οὗτοι δὲν εἶναι οἱ συνήθεις (πεπερασμένοι) τρόποι, ἀλλὰ πολὺ διάφοροι, αἰδιοὶ καὶ ἄπειροι.

Πλὴν ἐν τῇ Ἠθικῇ ἐμφανίζεται μεταβολὴ περὶ τὴν ἐκδοχὴν αὐτῶν. Διότι ἐνταῦθα οἱ ἄπειροι τρόποι δὲν προέρχονται ἐκ τοῦ θεοῦ ἀλλ' ἐκ τῶν κατηγορημάτων αὐτοῦ, προσνέμεται δ' εἰς ἕκαστον κατηγορημα οὐχὶ εἷς ἀλλὰ δύο ἄπειροι τρόποι· « πᾶς τρόπος, λέγει, ὅστις ὑπάρχει ἀναγκαίως καὶ ἄπειρος, εἶναι ἀναγκαῖον ἐπακολούθημα ἢ τῆς ἀπολύτου φύσεως κατηγορηματός τινος τοῦ

1. Ἀνάλογόν τι ἐποίησεν ἡ πλατωνικὴ φιλοσοφία συζεύξασα διὰ τῆς ψυχῆς τοῦ κόσμου τὸ ὄν καὶ τὸ μὴ ὄν, τὸν νοητὸν καὶ τὸν αἰσθητὸν κόσμον.

2. Εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς κίνησεως ὡς « ἀπείρου τρόπου » τοῦ κατηγορηματος τῆς ἐκτάσεως συνέτεινε βεβαίως ἡ πεποίθησις ὅτι ἡ ποσότης τῆς κινήσεως εἶναι σταθερά, οἱ δὲ περὶ τὴν μετάδοσιν αὐτῆς νόμοι αἰώνια ἀλήθεια.

3. Ἐν τῇ 56ῃ Ἐπιστολῇ ἀπαντῶν ὁ φιλόσοφος εἰς τὸν Tschirnhaus παρατηρεῖ ὅτι ἄμεσος ἄπειρος τρόπος ἐν τῇ ἐκτάσει εἶναι ἡ κίνησις καὶ ἡρεμία (motus et quies).

θεοῦ ἢ (ἐπακολούθημα) κατηγορήματός τινος ὑποστάντος τροποποίησιν, ἥτις εἶναι ἀναγκαία καὶ ἄπειρος »¹.

Ἐκ τούτων γίνεται φανερόν ὅτι ἕκαστον κατηγορήμα ἔχει δύο ἀπείρους τρόπους· ὧν ὁ μὲν ἕτερος προκύπτει ἀμέσως, ὁ δ' ἄλλος ἐμμέσως ἐκ τοῦ οἰκείου κατηγορήματος, τουτέστι ὁ μὲν ἄμεσος προέρχεται « ἐκ τῆς ἀπολύτου φύσεως τοῦ κατηγορήματος », ὁ δ' ἔμμεσος ἐκ τῆς τροποποιήσεως αὐτοῦ (ἐκ τῆς ἀπολύτου φύσεως τοῦ κατηγορήματος ὑποστάντος τροποποίησιν).

Οὕτω πως τοῦ κατηγορήματος τῆς νοήσεως ἄμεσος μὲν ἄπειρος τρόπος εἶναι ἡ Ἰδέα τοῦ θεοῦ, ὁ ἄπειρος δηλαδή νοῦς, ἐξ οὗ ἀπορρέουσι μυρία πράγματα², ἔμμεσος δὲ ἡ ἰδέα πάντων, ὅσα ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ θεοῦ κατ' ἀπείρους τρόπους προέρχονται (*idea omnium, quae ex Dei essentia infinitis modis sequuntur*), ἥτοι πάντα ὅσα ἐκ τῆς Ἰδέας τοῦ θεοῦ κατ' ἀπείρους τρόπους προκύπτουσι (*omnia, quae ex idea Dei infinitis modis sequuntur*)³. Ἐμμεσος δηλαδή ἄπειρος τρόπος τοῦ κατηγορήματος τῆς νοήσεως εἶναι ὅ,τι προέρχεται ἐκ τῆς ἰδέας τοῦ θεοῦ (ἢ, ἄλλως εἰπεῖν, ἐκ τῆς θείας νοήσεως, καθ' ὅσον αὕτη τροποποιεῖται ὑπὸ τῆς ἰδέας τοῦ θεοῦ)· εἶναι τὸ σύνολον τῶν ἐννοιῶν (ἰδεῶν) τῶν μυρίων μερικῶν πραγμάτων, ὅσα προέρχονται ἐκ τῶν κατηγορημάτων τοῦ θεοῦ, ἐν ἄλλοις λόγοις τὸ σύνολον τῶν ἐπὶ μέρους ἰδεῶν, ἐννοιῶν ἢ ψυχῶν.

Τοῦ δὲ κατηγορήματος τῆς ἐκτάσεως ἄμεσος μὲν τρό-

1. Αὐτ. 1, 23. Πρβλ. καὶ 1,22.

2. Αὐτ. 2,4 « *Idea Dei, ex qua infinita infinitis modis sequuntur.....* ».

3. Τοιαύτη ἦτο ἡ πρὸς τὸν Tschirnhaus ἀπάντησις τοῦ φιλοσόφου (*Epist. 65*). Πρβλ. *Eth. 2,3* « *In deo datur necessario idea, tam ejus essentiae quam omnium, quae ex ipsius essentia necessario sequuntur* » ἰδὲ καὶ αὐτ. 2, 4.

Ἐκ τούτων καθίσταται εὐδηλον πρᾶγμα πολλῆς προσοχῆς ἄξιον, ὅτι δηλαδή ἡ Ἰδέα (ὁ Νοῦς) τοῦ θεοῦ ἔχει διττὴν θέσιν καὶ σημασίαν· ἐνθεν μὲν εἶναι ἡ πηγὴ τῶν μερικῶν ἐννοιῶν, ἐνθεν δὲ ἡ περίληψις αὐτῶν, ἐπομένως εἶναι τὸ μὲν ἄμεσος τὸ δὲ ἔμμεσος ἄπειρος τρόπος.

πος εἶναι ἡ κίνησις καὶ ἡ ἡρεμία, ἔμμεσος δὲ τὸ σύνολον τῶν μυρίων μερικῶν σωμάτων τῶν ἀποτελούντων τὸν ὑλικὸν κόσμον, ἢ, ὡς λέγει ὁ Σπινόζας, « ἡ ὄψις τοῦ σύμπαντος κόσμου » (*facies totius universi*)¹.

Ἐκ τῶν εἰρημένων δύο ἀμέσων ἀπείρων τρόπων τῶν γνωστῶν ἡμῖν (δύο) κατηγορημάτων ὁ μὲν ἄπειρος νοῦς εἶναι ὁ φορεὺς τῶν ἐννοιῶν πάντων τῶν κατηγορημάτων καὶ τρόπων, περὶ οὗ ἔσται καὶ κατωτέρω λόγος· ἡ δὲ κίνησις εἶναι ἡ αἰτία καὶ ἀφετηρία τῆς ἀπείρου σειρᾶς τῶν μυρίων ἐπὶ μέρους σωμάτων. Ἐὰν νῦν ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχὴν εἰς τοὺς δύο τούτους ἀπείρους τρόπους καὶ εἰς τὴν σχέσιν ἑκατέρου αὐτῶν πρὸς τὸ οἰκεῖον κατηγορήμα, θὰ παρατηρήσωμεν διαφορὰν. Διότι ὁ μὲν ἄπειρος νοῦς μόλις διακρίνεται ἀπὸ τῆς θείας νοήσεως, ἀλλ' ἡ κίνησις δὲν φαίνεται πῶς ἠδύνατο νὰ προέλθῃ ἐκ τῆς ἡρεμούσης μάζης. Διὸ πολλαὶ ἐπηγέρθησαν τοῖς μαθηταῖς ἀπορίαι καὶ ἐπάλληλοι προεβλήθησαν πρὸς τὸν διδάσκαλον ἐρωτήσεις².

1. Ταῦτα μανθάνομεν ἰδίᾳ ἐκ τῶν θεωρημάτων 22 καὶ 23 τοῦ πρώτου μέρους τῆς Ἡθικῆς καὶ ἐκ τῆς 65ης Ἐπιστολῆς.

2. Ὁ Tschirnhaus ἠρώτησε τὸν Σπινόζαν πῶς, ἀφοῦ ἡ ἔκτασις νοεῖται καθ' ἑαυτὴν ἀμέριστος καὶ ἀναλλοίωτος, πῶς ἐπιτρέπεται νὰ λέγωμεν, ἐκ τῶν προτέρων, ὅτι ὑπάρχουσιν αὐτῇ πολλαὶ ποικιλίαι καὶ διαφοραὶ (*Epist.* 59). Ὁ φιλόσοφος ἀπαντῶν παρῆλθεν ἐν σιγῇ τὸ ζήτημα. Ἀλλ' ὀλίγῳ ὕστερον ὁ Tschirnhaus ἐπανέλαβε τὴν ἐρώτησιν λέγων « κυρίως ἀδυνατῶ νὰ ἐννοήσω, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ δεχώμεθα a priori τὴν ὑπαρξίν σωμάτων, ἐχόντων κίνησιν καὶ μορφήν, ἀφοῦ ἐν τῇ ἐκτάσει, καθ' ἑαυτὴν θεωρουμένη, οὐδὲν τοιοῦτον δεικνύεται » (*Epist.* 80). Καὶ ἐν τῇ ἐπομένῃ δ' ἐπιστολῇ ἠρώτα, πῶς προῆλθε κίνησις ἐκ τῆς ἡρεμούσης ὕλης. Ἀλλὰ καὶ νῦν ὁ φιλόσοφος ἀπαντῶν μόλις ἄπτεται τοῦ ζητήματος. Καὶ αὖθις δ' ἐπανερχόμενος ὁ Tschirnhaus ἀφιέρωσε τὴν προσεχῆ ἐπιστολὴν (*Epist.* 82), σχεδὸν ἐξ ὀλοκλήρου, εἰς τὸ αὐτὸ ζήτημα. Ἀπαντῶν ὁ φιλόσοφος εἶναι ἤδη σαφέστερος· ὁμολογεῖ ὅτι ἐκ τῆς ἐννοίας μόνον τῆς ἐκτάσεως δὲν ἀποδεικνύεται ἡ διαφορὰ τῶν πραγμάτων καὶ ἐπάγεται « περὶ τούτου θὰ διαλεχθῶ μεθ' ὑμῶν ἄλλοτε ἴσως σαφέστερον, ἐὰν ἐπιζήσω ». Οὕτως ἔγραφεν (*Epist.* 83) ἑπτὰ μῆνας πρὸ τοῦ θανάτου του.

Εἶναι σημειώσεως καὶ προσοχῆς ἄξιον ὅτι ὁ φιλόσοφος, τὴν δυσκολίαν τοῦ προβλήματος τούτου συνειδῶς, προβαίνει ἐν τῇ τελευταίᾳ ἐπιστολῇ εἰς τὴν ἐκπληκτικὴν ὁμολογίαν ὅτι ἀντὶ τοῦ κατηγορήματος τῆς ἐκτάσεως πρέπει νὰ τεθῇ

“Ὅπως ποτ’ ἂν ᾖ, οἱ τῶν κατηγορημάτων ἄπειροι τρόποι (οἷ τε ἄμεσοι καὶ οἱ ἔμμεσοι) ¹ εἶναι αἰώνιοι καὶ ἄπειροι· « πάντα, λέγει, ὅσα προέρχονται ἐκ τῆς ἀπολύτου φύσεως θείου τινὸς κατηγορήματος, ὑπάρχουσι κατ’ ἀνάγκην αἰεὶ καὶ ἀπείρως, ἦτοι εἶναι, ἔνεκα αὐτοῦ τούτου τοῦ κατηγορήματος, αἰώνια καὶ ἄπειρα. Ὡς λοιπὸν ὁ θεὸς καὶ τὰ κατηγορήματα εἶναι καὶ οἱ ἄπειροι τρόποι αἰώνιοι, εἰ καὶ εἶναι οἱ τελευταῖοι τοιοῦτοι καταχρηστικῶς πως ². Ὅτι δ’ ὁμοίως οἱ ἄπειροι τρόποι ταυτίζονται πρὸς τὰ λεγόμενα « σταθερὰ καὶ αἰώνια πράγματα » (*res fixae et aeternae*), δὲν εἶναι πιθανόν, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω.

ἕτερον κατηγορημα δυναμικῆς καὶ κινητικῆς φύσεως.

Καὶ ὁμοίως θὰ ἐδικαιοῦτό τις ἴσως νὰ ἐκφράσῃ, νομίζομεν, ἀπορίαν, πῶς δύναται νὰ γίνηται λόγος περὶ τοιαύτης δυσκολίας ἐν τῷ προκειμένῳ φιλοσοφῆματι. Διότι ἐν τῇ οὐσίᾳ τοῦ θεοῦ ἐνυπάρχει, ὡς εἶδομεν, ἡ δύναμις καὶ ἐνέργεια· καὶ ἡ ἔκτασις ἄρα, ὡς κατηγορημα ἐκδηλοῦν τὴν θεϊαν οὐσίαν, ἐνέχει ἐνέργειαν καὶ δυναμικὴν φύσιν. Ποῦ λοιπὸν ὑπάρχει δυσκολία πρὸς ἐρμηνείαν τῆς κινήσεως; Ἄλλως δὲ αὐτὸς ὁ Σπινόζας ἀνήγαγε τὴν κίνησιν εἰς τὸν θεόν. Οὕτως ἐν τῇ Βραχείᾳ πραγματείᾳ (1, 2 καὶ 9) παράγει τὴν κίνησιν ἐκ πάντων τῶν κατηγορημάτων, ἐκ τῆς θείας δηλαδὴ οὐσίας. Ἐν δὲ τῇ Ἠθικῇ (1, 32, corol.) παρατηρεῖ ὅτι ἡ κίνησις ἢ ἡ ἡρεμία « προέρχεται ἐκ τῆς ἀνάγκης τῆς φύσεως τοῦ θεοῦ ». (Καὶ οἱ ἀριστοτελείζοντες σχολαστικοὶ παρήγον τὴν κίνησιν ἐκ τοῦ θεοῦ, τοῦ πρώτου κινουῦντος).

1. Ἐσωτερικὴ τις σχέσις καὶ ἀναλογία τῶν ἀπείρων τρόπων τῆς νοήσεως πρὸς τοὺς τῆς ἐκτάσεως δυσκόλως δύναται νὰ εὔρεθῇ. Ἄλλοι δὲ παρὰ τοὺς δύο ἀπείρους τρόπους ἐκάστου κατηγορήματος δὲν ὑπάρχουσιν· ἐκάτερος αὐτῶν μεταβαίνει ἀμέσως εἰς τὴν ἄπειρον σειρὰν τῶν μερικῶν καὶ πεπερασμένων τρόπων.

Βεβαίως ἡδύνατό τις, ἔνεκα τῆς γενικῆς διατυπώσεως τῶν θεωρημάτων 21 καὶ 22 τοῦ πρώτου μέρους, νὰ ὑπολάβῃ ὅτι ἡ πρόοδος τῶν ἀπείρων κατηγορημάτων χωρεῖ ἀκατάσχετος καὶ κατ’ ἀκολουθίαν ὅτι ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν εἶναι ἄπειρος. Ἄλλ’ ἐκ τοῦ ἐπομένου θεωρήματος (τοῦ 23ου) καὶ τῆς ἀποδείξεως αὐτοῦ γίνεται πρόδηλος ἡ γνώμη τοῦ Σπινόζα, καθ’ ἣν ἐν ἐκάστῳ κατηγορήματι ὑπάρχουσι μόνον δύο ἄπειροι τρόποι, ὁ ἄμεσος καὶ ὁ ἔμμεσος.

2. Αὐτ. 1, 21. Ἄλλ’ ὁ χαρακτηρισμὸς τῶν ἀπείρων τρόπων ὡς « αἰωνίων » εἶναι καταχρηστικός· δὲν εἶναι ἀκόλουθος πρὸς τὴν ἀκριβῆ σπινόζικὴν ὀρολογίαν. Διότι κατὰ τὸν ὀρισμὸν τῆς « αἰωνιότητος » (1, Def. 18) αὕτη ἀνήκει εἰς τὸν θεόν καὶ ἕκαστον τῶν κατηγορημάτων. Τῷ ὄντι δ’ ἐν τοῖς

Ἄπειρος νοῦς. Ἡ ἰδέα τοῦ θεοῦ καὶ ἡ ἰδέα τῶν ἐκ τοῦ θεοῦ προερχομένων πραγμάτων (ἡ ἰδέα τοῦ κόσμου) συνάπτονται στενωῶς πρὸς ἀλλήλας καὶ συναποτελοῦσι τὸν θεῖον ἄπειρον νοῦν¹. Διὰ τούτου ὁ θεὸς νοεῖ ἄπειρα πράγματα κατ' ἀπείρους τρόπους, ἤτοι ἑαυτὸν καὶ τὰ ἐξ αὐτοῦ προερχόμενα πάντα². Παριστώμενος δέ, καθὰ εἶδομεν, ὁ νοῦς οὗτος ὡς « υἱὸς τοῦ θεοῦ, ἔργον ἢ δημιουργημα τοῦ θεοῦ ἄμεσον »³ ἀνήκει εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ θεοῦ⁴. Ὁ θεῖος νοῦς δὲν προηγεῖται τῶν πραγμάτων οὐδὲ δημιουργεῖ αὐτὰ ἀλλ' ἀπλῶς βαίνει, οὕτως εἰπεῖν, παραλλήλως τῇ ἐκ τῆς δυνάμεως τοῦ θεοῦ προόδῳ αὐτῶν καὶ νοῶν γινώσκει ταῦτα⁵.

Οὕτω πῶς ὁ ἄπειρος (θεῖος) νοῦς περιλαμβάνει πάσας τὰς

ἐπομένους θεωρήμασι ποιεῖται ὁ φιλόσοφος ἀκριβέστερον λόγον οὐχὶ περὶ τῆς αἰωνιότητος τῶν ἀπείρων τρόπων ἀλλὰ περὶ τῆς « ἀναγκαίας ὑπάρξεως » αὐτῶν. Εἰς τοὺς ἀπείρους τρόπους ἀνήκει κυρίως ἡ « διάρκεια » (duratio), ἤτοι ἡ ἀόριστος (ἀτελεύτητος) ἐξακολουθήσις τῆς ὑπάρξεως (2, Def. 5. Epist. 12). Ὡς δὲ ἡ « αἰωνιότης » τῶν ἀπείρων τρόπων δὲν εἶναι ἰδία ἀλλὰ προέρχεται ἐκ τοῦ θεοῦ, οὕτω καὶ τὸ « ἄπειρον » αὐτῶν δὲν εἶναι ἄπειρον κατὰ τὴν οἰκείαν φύσιν (sua natura) ἀλλ' ἄπειρον κατὰ τὴν δύναμιν τῆς αἰτίας (vi causae); τουτέστιν ὀφείλεται εἰς τὸν θεὸν (Epist. 12).

1. Αὐτ. 2, 3. 1, 16. 1, 30. Ὁ τοιοῦτος νοῦς περιλαμβάνει τὰ κατηγορήματα τοῦ θεοῦ καὶ τοὺς τρόπους τῶν κατηγορημάτων, ἤτοι πᾶν ὅ,τι ὑπάρχει ἐν τῇ Φύσει. (αὐτ. 2, 4, Demon.) (διὸ καὶ χαρακτηρίζεται ὡς « ἀπολύτως ἄπειρος νοῦς » (intellectus absolute infinitus). Epist. 64), εἰ καὶ εἶναι ἄπειρος τρόπος μόνον τοῦ κατηγορήματος τῆς νοήσεως.

2. Αὐτ. 2, 3, Demon.

3. Tract. brev. 1,9. 2,22. Τὸ αὐτὸ λέγεται καὶ περὶ τῆς ἐν τῇ ἐκτάσει κινήσεως. Φαίνεται δ' ὅτι τὰ τοιαῦτα γνωρίσματα προσένεμε τὸ κατ' ἀρχὰς ὁ Σπινόζας εἰς πάντα ἄμεσον ἄπειρον τρόπον ἀλλ' ὕστερον « υἱὸν τοῦ θεοῦ », « Λόγον τοῦ θεοῦ » ὠνόμαζε μόνον τὸν ἄπειρον νοῦν. Οὕτω λέγεται « De aeterno illo filio Dei, hoc est, Dei aeterna sapientia » (Epist. 73). « De hoc vero Dei Verbo, quod in mente est et numquam depravari potest » (Epist. 76). Ἐν δὲ τῇ Ἠθικῇ (4, 68, schol.) « τὸ πνεῦμα τοῦ Χριστοῦ λέγεται ἰδέα τοῦ Θεοῦ » (de Spiritu Christi, hoc est, Dei idea).

4. Αὐτ. 1,17, schol. 2,4.

5. Αὐτ. 1,17, schol. 2,4).

έννοίας, εἴτε αὐται ἔχουσιν ἀντικείμενα (ἀναφέρονται εἰς) τὰ κατηγορήματα εἴτε τοὺς καθ' ἕκαστον τρόπους. Πᾶσαι δ' αἱ έννοιαι αὐται ἔχουσι γενεσιουργὸν αἰτίαν οὐχὶ τὰ οἰκεῖα πράγματα, ἀλλὰ τὸν θεόν, καθ' ὅσον ὁ θεὸς εἶναι ὄν νοοῦν¹.

Οὔτε αἱ έννοιαι παράγουσι τὰ πράγματα οὔτε, πολλῶ ἤττον, τὰ πράγματα τὰς έννοίας· ἐκεῖναι καὶ ταῦτα ἔχουσιν ὡς ρίζαν μὲν καὶ ἀρχὴν τὴν αὐτὴν οὐσίαν, τὸν θεόν, σχέσιν δὲ πρὸς ἄλληλα τὴν τῆς παραλληλίας καὶ ἀντιστοιχίας.

Βεβαίως ὁ ἄπειρος νοῦς εἶναι (ἄπειρος) τρόπος τῆς θείας νοήσεως (τοῦ κατηγορήματος τῆς νοήσεως)², ἀλλ' ὡς ἔχων ἀντικείμενον τὸν θεόν, τὰ μυρία κατηγορήματα καὶ τοὺς τρόπους αὐτῶν, ἦτοι πᾶν ὅ,τι ὑπάρχει ἐν τῇ Φύσει ἀνήκει τρόπον τινὰ εἰς τὴν θείαν οὐσίαν· μόλις διακρίνεται ἀπὸ τοῦ κατηγορήματος τῆς νοήσεως καὶ εἶναι πράγματι αὐτὴ ἡ φύσις τοῦ θεοῦ, ἀκριβέστερον διασαφουμένη καὶ ἐν τῇ ἐνεργείᾳ αὐτῆς σκοπούμενη³. Τούτων οὐτως ἐχόντων εὐδὴλον ὅτι ὁ θεὸς νοεῖ ἑαυτὸν ἀμέσως διὰ τοῦ ἀπείρου νοῦ, εἰ καὶ οὗτος παρίσταται ὡς ἄπειρος τρόπος. Ἐὰν δὲ νῦν διαστέλλων τὸν νοῦν ὁ φιλόσοφος ἀπὸ τῆς οὐσίας τοῦ θεοῦ καταλέγη εἰς τοὺς ἀπείρους τρόπους, τοῦτο ποιεῖ ἐπίτηδες, ἵνα μὴ νομισθῇ ὅτι ὁ θεὸς ἐνεργεῖ μετ' ἐπιγνώσεως καὶ κατὰ σκοπόν, ἢ, ἄλλως εἰπεῖν, ὅτι ἔχει νοῦν δημιουργικὸν (ὁ θεῖος νοῦς δὲν δημιουργεῖ τὰ ὄντα, ἀλλ' ἀπλῶς νοεῖ αὐτὰ προερχόμενα κατ' ἀνάγκην ἐκ τοῦ θεοῦ).

Λοιπὸν ὁ θεὸς νοεῖ ἑαυτὸν ἀμέσως (διὸ καὶ λέγεται ὅτι

---

1. Αὐτ. 2, 5. Αἱ έννοιαι (ιδέαι) τῶν τε κατηγορημάτων τοῦ θεοῦ καὶ τῶν πραγμάτων ἐκάστων ἔχουσιν αἰτίαν οὐχὶ τὰ « ιδεατὰ », ἦτοι τὰ νοούμενα πράγματα, ἀλλ' αὐτὸν τὸν θεόν, θεωρούμενον ὡς νοῦν.

2. Ὁ ἄπειρος νοῦς, ὡς καὶ ἡ κίνησις ἢ ἡρεμία, ἀνήκουσιν εἰς τοὺς ἀπείρους τρόπους καὶ νοοῦνται διὰ τοῦ οἰκείου κατηγορήματος.

3. Ἀ π ε ι ρ ο ς ν ο ῦ ς καὶ θ ε ὀ ς δὲν εἶναι κατ' οὐσίαν διάφορα, ἀλλὰ δηλοῦσιν ὡσαύτως τὴν αὐτὴν θείαν φύσιν· ὁ θεὸς νοεῖ διὰ τοῦ ἀπείρου αὐτοῦ νοῦ. Ὑπομιμνήσκομεν δὲ ὅτι ἡ ἐνέργεια (δύναμις) τοῦ θεοῦ καὶ ἡ νόησις αὐτοῦ, ἦν κατὰ βάθος ἐκφαίνει ὁ ἄπειρος νοῦς, τίθενται παράλληλα (αὐτ. 2, 3, schol.).

εἶναι « *res cogitans* » (2,1), καθ' ὃν τρόπον λέγεται ὅτι ὁ ἄνθρωπος « *cogitat* » (2, axiom. 2). Τοῦτο δ' ὅμως δὲν ἀποκλείει οὐδὲ διακωλύει, ἵνα ὁ θεὸς νοῆ ἑαυτὸν καὶ ἐμμέσως διὰ τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν· ὅπερ συμβαίνει, διότι ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ εἶναι, ὡς θὰ ἴδωμεν, μέρος τοῦ ἀπείρου νοῦ τοῦ θεοῦ. "Ὅταν λέγωμεν ὅτι ἡ ψυχὴ νοεῖ τὸν θεόν, οὐδὲν ἄλλο λέγομεν ἢ ὅτι ὁ θεὸς—οὐχὶ καθ' ὅσον εἶναι ἄπειρος, ἀλλὰ καθ' ὅσον ἐκφράζεται διὰ τῆς φύσεως τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ἥτοι καθ' ὅσον ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς—νοεῖ ἑαυτὸν (συνωδὰ τῷ πορίσματι τοῦ 11ου θεωρήματος τοῦ δευτέρου μέρους)¹. Θὰ ἦτο παράδοξον καὶ ἄτοπον νὰ ὑπολάβωμεν ὅτι ἡ νόησις τοῦ συνόλου τῶν ψυχῶν εἶναι αὐτὴ καὶ μόνη ἡ νόησις τοῦ θείου νοῦ², ἄλλως τε καὶ διότι αἱ ψυχαὶ ἕκασται, παρὰ τὴν συνάφειαν αὐτῶν, δὲν ἔχουσι μίαν (ἐνιαίαν) νόησιν³.

1. Ὑπὲρ τῆς ἐκδοχῆς ἡμῶν ταύτης συνηγορεῖ καὶ ἡ ἀπόδειξις τοῦ τριακοστοῦ θεωρήματος τοῦ δευτέρου μέρους, ἐνθα λέγεται ὅτι ὁ θεὸς ἔχει ἀκριβῆ καὶ τελείαν γνῶσιν «μόνον καθ' ὅσον ἔχει τὰς ἐννοίας (ιδέας) πάντων τῶν πραγμάτων καὶ οὐχὶ καθ' ὅσον ἔχει ἀπλῶς τὴν ἐννοιαν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος», τουτέστι καθ' ὅσον νοεῖ ὡς ἄπειρος νοῦς καὶ οὐχὶ ὡς ἀνθρωπίνη ψυχὴ. Νοεῖ ἄρα ὁ θεὸς τὸ μὲν ἀμέσως ὡς ἄπειρον ὄν, τὸ δὲ ἐμμέσως, καθ' ὅσον ἐκφράζεται διὰ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Ἡ ἐκδοχὴ αὕτη, συνάδουσα πρὸς τὰς ἀπόψεις τοῦ Σπινόζα καὶ τὰς ἀποφάνσεις αὐτοῦ, δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὰς ἀντιμαχομένας ἀλλήλαις ἐρμηνείας, ἀλλὰ διαλλάττει αὐτάς καὶ συνάπτει εἰς ἐνότητα. Κατὰ ταύτην δηλαδή ὁ φιλόσοφος εἰς τὸ ζήτημα τῆς παρὰ τοῦ θεοῦ γνώσεως παρέχει καθολικὴν ἀποψιν, ἧς οἱ ἐρμηνευταὶ μέρος μόνον ἄλλοι ἄλλο εἶδον. [Ὁ θεὸς δὲν νοεῖ ἑαυτὸν μόνον ἀμέσως (δι' ἑαυτοῦ) οὐδὲ πάλιν μόνον ἐμμέσως (διὰ τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν), ἀλλὰ τοῦτο ποιεῖ κατ' ἀμφοτέρους τοὺς τρόπους].

2. Καθ' ὅσον ὁ θεὸς νοεῖ διὰ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ἡ γνῶσις γίνεται «μερικῶς καὶ ἀτελῶς» (2, 11, cogol.). Καὶ ἀπασῶν ἄρα τῶν ψυχῶν ἡ νόησις θὰ ἦτο τοιαύτη, μερικὴ δηλονότι καὶ ἀτελής. Ἐὰν δὲ ἡ νόησις τοῦ θεοῦ εἶναι τελεία—καὶ πρέπει νὰ εἶναι τελεία—θὰ εἶναι νόησις ἀνεξάρτητος ἀπὸ τῆς νοήσεως τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν.

3. Ὅσον ἂν συνάπτονται στενῶς αἱ ψυχαὶ πρὸς ἀλλήλας καὶ ἔχωσι τὴν ἐσχάτην αὐτῶν ρίζαν ἐν τῇ θείᾳ οὐσίᾳ, ὅμως ἡ νόησις αὐτῶν δὲν ἀποτελεῖ ἐνό-